

De prehistorie van het literatuuronderwijs

G.J. Johannes: *Dit moet U niet onverschillig wezen! De vaderlandse literatuur in het Noord-Nederlands voortgezet onderwijs 1800-1900*. Nijmegen: Vantilt, 2007. 224 blz. Prijs € 22,50.

De taalkundige R.A. Kollwijn, die vele jaren als leraar Nederlands op de hbs werkte, zag het als zijn taak leerlingen 'door lezen en voorlezen zo mogelijk iets moois te laten voelen'. Dat was de opmerking van een inspirerende docent, die het belangrijk vond dat leerlingen een goede smaak ontwikkelden. Daartoe bracht Kollwijn ze in aanraking met schrijvers als Bilderdijk, over wie hij in 1891 een onovertroffen tweedelige biografie publiceerde. Wat een contrast met de huidige stand van zaken in onderwijsland! In het recentelijk verschenen rapport van de commissie-Dijsselbloem staat immers dat de overheid haar taak, 'het zeker stellen van deugdelijk onderwijs', ernstig heeft verwaarloosd. Uit eigen ervaring kan ik stellen dat de nadruk op zelfstandig en samenwerkend leren ook de literatuurgeschiedenislessen niet ten goede is gekomen.

Wie *Dit moet U niet onverschillig wezen!* van Gert-Jan Johannes over de prehistorie van het vaderlands literatuuronderwijs leest, ontdekt dat het verleden eveneens minder rooskleurig was dan we misschien geneigd zijn te denken. Het onderwijs in de vaderlandse letterkunde stelde in feite niet zoveel voor: wie 'zich werkelijk diepgaand voor literatuuronderwijs interesseerde, had aan het 'eigenlijke' literatuuronderwijs op de middelbare school niet veel. Zo iemand kon beter voortijdig van school afgaan en privaattlessen nemen,' aldus Johannes.

Valt er dan wel iets te zeggen over het literatuuronderwijs in de periode 1800-1900? Het vak Nederlands, waartoe ook de letterkunde behoorde, zou immers pas in 1863 officieel worden ingevoerd op de hbs, dankzij Thorbecke's Wet op het Middelbaar Onderwijs. Op de Latijnse scholen zou het zelfs tot 1876 duren voordat het vak verplicht werd. Johannes gaat in zijn boek in feite in op twee zaken. In de eerste plaats onderneemt hij een zoektocht naar sporen van literatuuronderwijs in de periode voordat er sprake was van institutionalisering. Zo blijkt uit archivalia dat op de Latijnse school in Leiden al rond 1838 onderwijs werd gegeven in de vaderlandse taal- en letterkunde. In de tweede plaats laat Johannes zien hoe het vak zich ontwikkelde nadat het bij wet was ingevoerd.

Tussendoor wordt de lezer getraakteerd op allerlei boeiende gegevens over de aard en de organisatie van het negentiende-eeuwse onderwijs en over de ervaringen van leerlingen. Zo blijkt dat het salaris van docenten ook in de negentiende eeuw niet om over naar huis te schrijven was. Toen leraar Nederlands W.J. Hofdijk een keer ziek was, liet hij zich door een sleper (per slee of wagen) naar school vervoeren, omdat hij zijn leerlingen niet alleen wilde laten. Een van de leerlingen wist 'dat zijn tractement niet zoo heel hoog was en hij twee jongens had, die hun opvoeding nog grootendeels moesten hebben' en stelde daarom voor gezamenlijk de slepersrekening te betalen. Maar Hofdijk kon dit gulle gebaar natuurlijk niet accepteren.

Ook in de negentiende eeuw blijkt het salaris van docenten niet om over naar huis te schrijven

---

Johannes mag dan prachtige anekdoten hebben opgediept, hij had vooral te kampen met een fors gebrek aan bronnen. Er zijn bijvoorbeeld nauwelijks lesroosters en dergelijke bewaard gebleven, en egodocumenten over dit onderwerp zijn schaars. Als schrijvers hartstochtelijk vertellen over hun leeservaringen, verwijzen ze dikwijls naar andere literaire instituties, zoals leesclubs en rederijkerskamers. Over het literatuuronderwijs wordt nauwelijks gerept. Toch is Johannes erin geslaagd het literatuuronderwijs van de negentiende eeuw voor een deel te reconstrueren. Daartoe heeft hij met succes geprobeerd om zoveel mogelijk 'schoolboeken' te traceren die mogelijk voor dit doel werden gebruikt. Schoolboeken in eigenlijke zin bestonden nog niet, maar wel allerlei ander lesmateriaal. In 1863, toen het vak wettelijk verplicht werd, waren er bijvoorbeeld al een stuk of vijftien literatuurgeschiedenissen en tientallen bloemlezingen (chrestomatieën) in omloop, die als hulpmiddel bij het literatuuronderwijs dienden. Uit de bestudering van de bloemlezingen blijkt echter dat hierin dikwijls niet zozeer de esthetische waarde van de te lezen teksten centraal stond, maar meer praktische criteria. Zo bevatten ze vooral veel qua stijl verschillende teksten. Die waren nuttig om het 'kunstmatig lezen' te oefenen: het hardop en 'goed, met het gevorderde onderscheid van toon, en daardoor verstaanbaar' lezen van verschillende stijlsorten. Daarnaast hadden de gekozen stukken dikwijls een voor jonge kinderen

nuttige of zedelijke strekking. Het is niet verwonderlijk dat teksten aan de orde werden gesteld vanwege de burgerlijke deugd (zoals vaderlandsliefde) of de les die erin naar voren kwam. Zo werd Vondels beroemde gedicht 'Kinder-lyck' door bloemlezers gretig geciteerd – en dus vermoedelijk door docenten in de klas behandeld – vanwege de levensles die erin naar voren komt: 'Eeuwig gaat voor oogeblick'.

Daarnaast werd de letterkunde ook ingezet bij allerlei andere lessen, bijvoorbeeld ter oefening van stijl- en taalleer, grammatica en schoonschrijven. Bovendien vormde de letterkunde een hulpmiddel bij de godsdienst-, aardrijkskunde- en geschiedenislessen. Zo waren Tollens' bekende dichtstuk *De overwintering der Hollanders op Nova Zembla* en Hoofts omvangrijke *Nederlandsche Historien* goed bruikbaar in lessen waarin de vaderlandse geschiedenis centraal stond. Bovendien konden ze dienen om geografische kennis op de leerlingen over te dragen. De esthetische waarde van de gelezen teksten stond hierbij niet centraal. Daar kwam pas verandering in gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw, toen er een esthetische wending plaatsvond. Van grote invloed op deze ontwikkeling was de zogenaamde Nieuwe Richting, die nauw verbonden was met de literaire stroming van de Tachtigers. Daarin werd de nadruk onder meer gelegd op de schoonheid en het *l'art pour l'art*-principe. Het wekt dan ook geen verwondering dat met name J.H. van den Bosch en F. Buitenrust Hettema – die met de Tachtigers sympathiseerden – de Nieuwe Richting vertegenwoordigden.

De Beweging van Tachtig, die zich afzette tegen de gezapige poëzie van de domineedichters, introduceerde een nieuwe poëtica in het literaire leven van de negentiende eeuw. Letterkunde werd voortaan gezien als iets artistieks, als een zuivere uiting van schoonheid. Het schrijven van literatuur was dan ook niet iets wat voor iedereen was weggelegd. Het was Kunst, met een hoofdletter, en de schrijver ervan was iemand met een bijzonder talent. Het is fascinerend om te zien hoe deze opvatting geleidelijk aan doorwerkte in het negentiende-eeuwse literatuuronderwijs. Hieruit vloeide voort dat leerlingen niet moesten worden opgeleid tot kunstenaars, maar tot passieve consumenten van die kunst. Het was, zo stelt Johannes, vergelijkbaar met een schilderij in een museum: 'het was goed en vormend om er kennis van te nemen, maar je moest vooral niet denken dat je ooit een Rembrandt zou worden'. Deze conclusie laat zien dat het literatuuron-

derwijs de nieuwe poëtica op een gegeven moment ging overdragen op nieuwe generaties leerlingen. Dat Johannes over deze materie een hoofdstuk schreef in *De productie van literatuur* (2006), een op Pierre Bourdieu geïnspireerd boek, onder redactie van Gillis J. Dorleijn en Kees van Rees, verbaast dan ook niet.

Gert-Jan Johannes is erin geslaagd een kleurrijk en veelzijdig beeld te schetsen van het negentiende-eeuwse literatuuronderwijs, dat eigenlijk geen literatuuronderwijs was. Volgens hem was één van de belangrijkste functies van dit onderwijs het creëren van een literaire canon, ter bevordering van de nationale eenheid. Ook de negentiende eeuw kende reeds een Grote Drie: Vondel, Hooft en Bilderdijk. En ook Multatuli wist spoedig een plaats in de schoolboekjes te verwerven. Johannes heeft gedaan wat hij kon, maar desondanks blijft de lezer aan het einde van *Dit moet U niet onverschillig wezen!* licht onbevredigd achter. Ik zou graag meer gelezen hebben over de manier waarop schrijvers en hun werken op school aan de orde werden gesteld, en wat leerlingen ervan vonden. Maar ook hier geldt de bekende en voor de historicus soms zo frustrerende regel: datgene wat het doodnormaalst is, daarover weten we het minste.

Rick Honings

Nachtegaaltjes in 't bronsgroen eikenhout

Adri Gorissen: *Limburgs Literatuur Lexicon*. Stichting Historische Reeks Maastricht, 2007. 432 bladzijden. Geïllustreerd. ISBN 978 90 5842 031 2. Prijs: 35 euro.

Mensen leggen graag lijstjes aan: de tien beste boeken van het jaar, het beste kinderboek van de twintigste eeuw, de "shortlist" van een literaire prijs, enzovoorts. In dag- en weekbladen blijft het nu eens bij een kale opsomming van titels, dan weer wordt er een substantieel artikel aan gewijd. Soms dijt een lijstje zó uit, dat de informatie slechts in boekvorm aan de man gebracht kan worden. Een van de jongste loten aan die info-boom is het *Limburgs Literatuur Lexicon*, samengesteld door Adri Gorissen.

Het is een kloek boekwerk dat niet alleen lekker in de hand ligt, maar ook prettig leest dankzij de fraaie lay-out, zij het dat de gecursiveerde passages er belabberd uitzien door de onregelmatige spatiëring. Studenten van de Academie Beeldende Kunsten Maastricht hebben een aantal auteursportretten vervaardigd en die foto's zijn een lust voor het oog.

Elk naslagwerk wordt begrensd door de tijd, zoals de samensteller in de *Inleiding* terecht opmerkt. Dat betekent in dit geval dat alles wat er na 28 februari 2007 is verschenen, niet meer kon worden opgenomen. Dat lot viel - jammer genoeg - de magistrale studie van Jozef D. Janssens over Hendrik van Veldeke ten deel: *In de schaduw van de keizer. Hendrik van Veldeke en zijn tijd (1130-1230)*. (Zutphen, Uitgeversmaatschappij Walburg Pers). Dit boek werd op 29 september 2007 gepresenteerd.

De tijdsbegrenzing geldt voor elk encyclopedisch werk. Interessanter is daarom welke criteria bij de samenstelling gehanteerd zijn. Ofwel: waarom is wie of wat wel/niet opgenomen in deze Limburgse canon? Blijkens de *Inleiding* belicht dit lexicon "leven en werk van Limburgse of uit de provincie afkomstige auteurs en van schrijvers die in Limburg wonen en de streek als decor in hun werk gebruiken." Dat is glashelder. Daarom staat de oudst bekende Nederlandstalige dichter er natuurlijk in, namelijk Hendrik van Veldeke die omstreeks 1170 de *Servaaslegende* in het Diets dichtte, d.w.z. in de taal die het volk in Limburg sprak. En dientengevolge krijgt ook Hendriks voorganger een plaats. Deze uit Noord-Frankrijk afkomstige Jocundus stelde tussen 1066 en 1088 de eerste "biografie" van Sint Servaas samen, in het Latijn.

Al bladerend kwam ik vele bekende namen tegen: Bertus Aafjes, Pierre Kemp, Marie Koenen en Conny Palmen. Maar ook auteurs van wie ik slechts bij toeval ooit iets vernomen had, bijvoorbeeld Hanneke Eggels en Carlie Stijnen.

Volgens de samensteller is "Het criterium 'Limburgs' [...] strikt gehanteerd, elke schrijver die in Limburg is geboren wordt vermeld, zelfs wanneer hij al tijdens zijn tweede levensjaar met zijn ouders is verhuisd en vervolgens in zijn werk met geen woord over de provincie rept." Dat moet wel de reden zijn geweest waarom de internationaal vooraanstaande Keltologe Maartje Draak (1907-1995) werd opgenomen: ze werd in Venlo geboren. Hiermee is overigens wel het hek van de dam. Enerzijds stelt het criterium "Limburgs" niets meer voor, want Maartje Draak heeft bij mijn weten nimmer iets gepubliceerd over Limburg. Anderzijds wordt het begrip "literatuur" erg opgerekt. Want elke in Limburg geboren literatuurhistoricus komt dan in principe voor opname in aanmerking. Nu komen we bijvoorbeeld Fernand Lodewick, Marita Mathijssen, Peter Nissen, Cyrille Offermans, Harry G.M. Prick, Gé Vaartjes en Thomas Vaessens tegen. Andere "volbloed" Limburgers ontbreken daarentegen: Prof.dr. G.H.M. Claassens (neerlandicus; Katholieke Universiteit Leuven), dr. J.G.A.M. Jacobs (germanist; Universiteit Leiden) en prof. dr. C.H.J.M. Kneepkens (mediolatinist; Rijksuniversiteit Groningen), om er slechts drie te noemen.

Het kan echter nog dwazer. Immers, "een schrijver die alleen in dialect publiceert" wordt niet opgenomen. De samensteller haast zich daaraan toe te voegen dat dit niets te maken heeft met *dédain* voor het dialect. De echte reden is dat het lexicon anders te omvangrijk zou worden en dus onhanteerbaar en onbetaalbaar. Maar waarom staan Paul Weelen en Théodore Weustenraad er dan in? Uit de biografie en literatuurlijst blijkt de eerste uitsluitend in het Kerkraads gepubliceerd te hebben. Zijn eerste Nederlandse roman (*De droom van de minnezanger. Roman over het leven van Hendrik van Veldeke*. Maastricht, Uitgeverij TIC, 2007) staat er niet in en zal dus wel na "sluigingstijd" van de persen gerold zijn. De tweede, Théodore Weustenraad (1805-1849), publiceerde voornamelijk in het Frans, met uitzondering van *De percussie van Sjerpenhewel* waarin hij in het Maastrichts de katholieke kerk en enkele vooraanstaande families uit de stad op de hak neemt. Als deze twee dialectschrijvers een plaats krijgen, hadden ook bijvoorbeeld Guillaume Desiré Lambert Franquinet